

**JAHON MUZEYLARIDA SAQLANAYOTGAN MARKAZIY OSIYO
XALQLARI TARIXSHUNOSLIGIGA OID MANBALAR**

Denov tadbirkorlik va pedagogika institute 2 - kurs talabasi

Abdullayev Ramazon

abdullayevramazon67@gmail.com

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti 2-kurs talabasi

Musurmonqulov Akbar

akbarbekakbar89@gmail.com

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti 2-kurs talabasi

Qurbonov Hasan

samadkdkdksks@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola Markaziy Osiyo xalqlarining tarixshunosligi va madaniy merosiga oid muhim muzeylarda saqlanayotgan asarlarni o'rganishga qaratilgan. Luvr, Britaniya muzeyi, Ermitaj, Metropolitan muzeyi va Kolumbiya muzeyidagi Markaziy Osiyo kolleksiyalarining xilma-xilligi, arxeologik va san'at asarlarini o'z ichiga olgan holda, ushbu mintaqaning tarixiy, madaniy va diniy o'zgarishlarini yoritishga harakat qilinadi. Muzeylar va ularning kolleksiyalari Markaziy Osiyo xalqlarining qadimiy hayoti, siyosiy tuzilmalari, diniy qarashlari, madaniyatlari va iqtisodiy aloqalarini tushunishda muhim manba sifatida xizmat qiladi. Maqolada o'rganilgan asosiy mavzular orasida Ipak yo'li, So'g'diyona madaniyati, Baqtriya va Parfiya xalqlari, shuningdek, Buddizm, Zardushtiylik va Monikeylik kabi diniy ta'sirlar mavjud. Muzey kolleksiyalaridan olingan ma'lumotlar bu xalqlarning global madaniyat va tarixga qo'shgan hissasini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo xalqlari, Tarixshunoslik, Muzeylar kolleksiyasi, Ipak yo'li, Baqtriya madaniyati, Luvr muzeyi, Xorazm madaniyati, Siyosiy tuzilma, Savdo aloqalari, Zamonaviy tadqiqotlar, O'rta asrlar tarixi, Savdo yo'llari.

Markaziy Osiyo xalqlarining tarixshunoslik manbalari jahonning turli muzeylarida saqlanmoqda. Bu muzeylar manbalarni o'z kolleksiyalarida jamlagan: Jahon muzeylarida saqlanayotgan Markaziy Osiyo xalqlari tarixshunosligiga oid manbalar juda boy va xilma-xildir. Bu manbalar asosan arxeologik topilmalar, qadimgi yozma yodgorliklar, san'atchilik asarlari, va etnografik materiallardan iborat bo'lib, Markaziy Osiyo tarixini va madaniyatini o'rganishda muhim ahamiyatga ega.

Qadimgi yozma manbalar: Markaziy Osiyo xalqlari tarixshunosligi bo'yicha yozma manbalar, jumladan, Sog'd va Baqtriya davrlariga tegishli yozuvlar yoki O'rxun-Yenisey kabi qadimgi turkiy va eroniy yozuvlar ham saqlangan. Bu manbalar,

ayniqsa, tarixiy voqealar, savdo va madaniy aloqalar, diniy ta'limotlar haqida muhim ma'lumotlar beradi. Bu ma'lumotlar orqali esa biz o'sha davr tarixi bilanda yaqindan aloqada bo'lishimiz mumkin

Arxeologik topilmalar: Markaziy Osiyo hududida olib borilgan arxeologik qazishmalar, masalan, Marv, Buhoro, Samarqand, Xiva, va Shahrisabz kabi qadimiy shaharlarning xarobalari, shuningdek, Samarqandning Afrasiyob qoldiqlari, qadimiy uylar, inshootlar va ziyoratgohlar, va keramika buyumlarining topilishi orqali o'sha davrlar madaniyati haqida muhim ma'lumotlar olinadi.

San'at asarlari: Markaziy Osiyodagi qadimiy madaniyatlarni, jumladan, miniaturalar, rassomlik va san'at asarlari orqali ko'rish mumkin. Bu asarlar esa nafaqat diniy, balki siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotni tasvirlaydi. Masalan, Samarqand va Buhoro shaharlaridagi dastlabki arxitektura obidalari va o'sha davrdagi freskalar, xilma-xil rasm va haykallarni o'z ichiga oladi.

Etnografik manbalar: Markaziy Osiyo xalqlari haqida etnografik manbalar, jumladan, kiyim-kechaklar, maishiy buyumlar va kundalik turmushga oid materiallar mavjud. Bu materiallar orqali, nafaqat harbiy, balki uy-ro'zg'or va xalq urf-odatlarini tushunish mumkin.

Jahon muzeylari, jumladan shaxsan men ham borishni istagan muzeylar qatorida birinchisi Parij Luvr muzeyi (Fransiya), Londonda joylashgan Britaniya muzeyi (Buyuk Britaniya), Ermitaj (Rossiya), Metropolitan Muzeyi (AQSh), va Kolumbiya milliy muzeyi (Kolumbiya) kabi butun dunyoda mashxur bo'lgan muzeylarda Markaziy Osiyo xalqlariga oid bir qator qadimiy manbalar saqlanmoqda, va bu manbalar ilmiy tadqiqotlarda katta ahamiyatga ega.

Masalan Fransiya poytaxti Parij shahrida joylashgan dunyoning eng mashxur muzeylaridan biri Luvr muzeyida (Fransiya) Markaziy Osiyo madaniyatiga oid qadimiy san'at asarlari, jumladan, miniaturalar, arxeologik topilmalar va yozma manbalar saqlanadi. Bu muzeyda, shuningdek, So'g'diyona va Baqtriya yozuvlariga oid materiallar mavjud. Bu haqida maqola davomida yana to'xtalamiz

Yana bir dunyoning mashxur muzeylaridan biri hisoblangan Londonda joylashgan Britaniya muzeyi (Buyuk Britaniya). Bu muzeyda saqlanayotgan eksponatlar orasida ham Markaziy Osiyo xalqlari, xususan, So'g'dlar, Xorazm va boshqa hududlar tarixi bilan bog'liq bir qator arxeologik topilmalar, yozma manbalar va etnografik materiallar saqlanadi. Bu yerda, shuningdek, eski turkiy yozuvlar va qadimiy savdo yo'llariga oid buyumlar mavjud.

Ermitaj muzeyi (Rossiya): Bu muzeyda Markaziy Osiyo madaniyatiga oid ko'plab arxeologik ob'ektlar, shu jumladan, samarqandlik va buxorolik san'at asarlari, amforalar va keramika buyumlari saqlanadi.

Metropolitan Muzeyi (AQSh): Markaziy Osiyo xalqlarining tarixini va san'atini o'rganishga oid ko'plab manbalar mavjud, jumladan, miniatyuralar, qadimiy arxeologik materiallar, yozma yodgorliklar.

Kolumbiya milliy muzeyi (Kolumbiya): Bu muzeyda Markaziy Osiyoning oltin asarlari va boshqa san'at buyumlari saqlanadi, ular o'z davrining madaniy va diniy hayotini aks ettiradi.

Bu muzeylar orqali Markaziy Osiyo xalqlarining boy tarixi va madaniyati haqida keng ma'lumot olish mumkin.

Luvr muzeyi (Fransiya) sayyohlar eng ko'p tashrif buyuradigan muzey hisoblanadi. Bu muzey Markaziy Osiyo xalqlarining tarixshunoslik manbalariga oid boy va xilma-xil kolleksiyalarga ega. Luvr – dunyoning eng yirik va mashhur san'at muzeylaridan biri bo'lib, unda qadimgi sivilizatsiyalar va madaniyatlar haqida katta hajmdagi materiallar mavjud. Luvr muzeyidagi Markaziy Osiyo manbalarining ayrimlari quyidagilardan iborat:

Arxeologik topilmalar: Luvr muzeyida Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati va tarixi bilan bog'liq arxeologik ob'ektlar saqlanadi. Bu asarlar, asosan, Mesopotamiya, Eron va Markaziy Osiyo hududlaridan keltirilgan. Muzeyda qadimiy shaharlarning xarobalari, So'g'diyona va Baqtriya madaniyatlarining izlari, shuningdek, miloddan avvalgi davrlar bilan bog'liq buyumlar topilgan.

So'gd yozuvlari: So'gdlar, o'z davrida Markaziy Osiyo savdosining markaziy o'rinlaridan biri bo'lgan. Luvrda Sog'd yozuvlari bilan bog'liq materiallar, jumladan, yozma hujjatlar va savdo bilan bog'liq yozuvlar mavjud.

Baqtriya yozuvlari: Baqtriya madaniyati, qadimgi Eron va Markaziy Osiyoning aralash hududida joylashgan va uning yozma manbalari ham Luvrda saqlanadi. Bu yozuvlar orqali Bizans, Rim, Hindiston va boshqa qadimgi xalqlar bilan aloqalar haqida ma'lumot olish mumkin.

San'at asarlar: Luvrda Markaziy Osiyoning qadimiy san'atiga oid asarlar, jumladan, miniatyuralar va rassomlik saqlanadi. Luvrda mavjud bo'lgan Persiya va So'g'd mini'aturalari orqali qadimgi turkiy, eroniy va hind madaniyatlari o'rtasidagi madaniy aloqalarni o'rganish mumkin.

Miniatyuralarning mohiyati: Markaziy Osiyoning qadimgi miniatyuralari, ko'pincha diniy, siyosiy yoki madaniy voqealarni aks ettiradi. Luvrda mavjud bo'lgan miniatyuralar ko'pincha Sogdian va Xorazm madaniyatlariga oid.

Haykaltaroshlik asarlari: Qadimgi Markaziy Osiyo san'ati o'zining murakkab haykaltaroshlik ishlari bilan ham mashhur. Luvrda ba'zi haykallar va tasvirlar, xususan, Eron va Baqtria hududlaridan olib kelingan asarlar mavjud.

Diniy va diniy-madaniy materiallar: Luvrda Markaziy Osiyo xalqlarining diniy hayoti bilan bog'liq materiallar, shu jumladan, Zardushtiylik va Buddizm kabi

asosiy dinlar va ularning ta'sirini ko'rsatadigan asarlar saqlanadi. Eron va Hindiston madaniyatlaridan kelgan diniy rasmlar, haykallar va boshqa artefaktlar Luvrda mavjud.

Savdo va iqtisodiyot: Markaziy Osiyo, tarixan, Ipak yo'lining markazi bo'lgan. Luvrda, shuningdek, Markaziy Osiyo xalqlarining savdo va iqtisodiy aloqalarini aks ettiruvchi ko'plab artefaktlar, jumladan, amforalar, keramika buyumlari va savdo bilan bog'liq hujjatlar mavjud. Bu materiallar, o'z navbatida, o'sha davr savdo yo'llarini va iqtisodiy tizimlarini tushunishga yordam beradi.

Qadimgi shaharlar va madaniyatlar: Luvrda, shuningdek, Markaziy Osiyo hududidagi qadimgi shaharlar bilan bog'liq materiallar saqlanadi. Bu shaharlar, masalan, Marv, Buhoro, Samarqand kabi ma'daniyatlarning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan. Arxeologik qazishmalar va saqlangan ob'ektlar orqali bu shaharlarning tarixi, siyosati va madaniyati haqida ko'plab ma'lumotlar o'rganiladi.

Muzeyda saqlanayotgan Sog'dlik savdogarlar tangalari va zargarlik buyumlari Qanday yodgorliklar? Ular qanday qilib, qaysi yo'llar orqali muzeyga kelib qolgan va shu kabi savollar tug'ilishi tabiiy. Sog'dliklar davridan qolgan kumush va oltin tangalar, zargarlik buyumlari (bilakuzuklar, sirg'alar, marjonlar) va turli yozuvlar bilan bezatilgan muhrlar. Qanday olib kelingan? Bu buyumlarning bir qismi Buyuk ipak yo'li orqali Yevropaga savdo orqali olib ketilgan. Fransuz savdogarlari va kolleksionerlari bu buyumlarni o'z xazinalariga qo'shib, keyinchalik Luvr muzeyiga hadya qilgan yoki sotgan.

Buddist san'at namunalari Buddaviy haykallar, stupalar bezaklari va Gandhara uslubidagi o'yma tasvirlar.

Qanday olib kelingan? 19-asr oxiri va 20-asr boshlarida Fransiya va boshqa Yevropa davlatlari olimlari Afg'oniston va O'zbekiston hududida qazish ishlarini olib borgan. Masalan, Termiz yaqinidagi Fayoztepa yoki Oltintepa yodgorliklaridan topilgan buddist artefaktlarning bir qismi Luvrga olib kelingan.

Samarqanddagi qadimiy Afrasiyob shahri devoriy suratlari. Bu suratlar 7–8-asrlarga oid bo'lib, u yerlarda Sog'diyona davlati hayoti aks etgan.

Qanday olib kelingan? 19–20-asrda rus va frantsuz arxeologlari Markaziy Osiyodagi qazishma ishlari davomida suratlar yoki ularning parchasini olib ketgan. Ba'zi buyumlar Frantsiya akademik muassasalarida saqlanib, keyinchalik Luvrga topshirilgan.

Islomiy san'at buyumlar: Samarqand va Buxoro kabi shaharlardan kelib chiqqan islomiy gilamlar, qo'lyozmalar, keramika idishlar va qandakorlik ishlari. Bu buyumlar asosan savdo va hadya sifatida olib ketilgan. Xususan, madaniy almashinuv dasturlari va mustamlakachilik davrida bu buyumlarning ko'plari Frantsiya xususiy kolleksiyalariga tushib, keyinchalik muzeylarga o'tgan.

Xorazmda topilgan qadimiy terrakota haykallar va qo'rg'on qoldiqlaridan olingan bezaklar. Fransuz arxeologik ekspeditsiyalari tomonidan Qizilqum va Amudaryo hududlaridan olib ketilgan.

Qanday jarayonlar bilan muzeyga tushgan? Arxeologik ekspeditsiyalar: Frantsuz tadqiqotchilari, jumladan, Pol Pelliot va Albert Grenier kabi olimlar Turkiston va Xitoyga ilmiy safarlar uyushtirib, qadimiy yodgorliklarni to'plagan.

Diplomatik sovg'alar: Markaziy Osiyoning turli hukmdorlari Yevropa Kolleksionerlar tomonidan sotib olish: Frantsiyalik boy savdogarlar va kolleksionerlar Markaziy Osiyodan san'at asarlarini sotib olib, muzeylarga sovg'a qilgan.

Madaniy almashinuv: Sovet davrida ba'zi yodgorliklar ko'rgazmalar uchun Frantsiyaga olib ketilgan va qaytarilmagan.

Markaziy Osiyo artefaktlari Luvr muzeyida qanday ahamiyatga ega: Luvr muzeyida Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati va san'atini aks ettiruvchi bu yodgorliklar hududning boy tarixiy va madaniy merosini namoyish etadi. Bu buyumlar orqali sog'diyaliklar, turk va fors madaniyatlari, buddaviy va islomiy san'atning o'zaro ta'sirini ko'rish mumkin. Shu sababli, bu buyumlar nafaqat ilmiy va tarixiy, balki san'atshunoslik uchun ham katta qimmatga ega.

Luvr muzeyining: Luvr muzeyi Markaziy Osiyo xalqlarining tarixini o'rganishda muhim manba bo'lib, bu hududlarning madaniy merosini butun dunyoga taqdim etadi. Muzeyda saqlanayotgan asarlar nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki Markaziy Osiyo xalqlarining san'ati, diniy qadriyatlari, savdo aloqalari va ijtimoiy hayoti haqida chuqur tasavvur hosil qilishga yordam beradi.

Londonda joylashgan Britaniya muzeyi (Buyuk Britaniya) Markaziy Osiyo xalqlarining tarixshunoslik manbalariga oid eng boy va eng muhim kolleksiyalardan biriga ega. Bu muzeyda saqlanadigan asarlar Markaziy Osiyo madaniyatlari, xususan, Sogdian, Bactrian, Xorazm, Sakalar, Parfiya, va Samanidlar kabi qadimiy xalqlar va imperiyalarni o'rganish uchun juda katta ahamiyatga ega.

Arxeologik topilmalar: Britaniya muzeyida Markaziy Osiyo madaniyatiga oid ko'plab arxeologik materiallar saqlanadi. Muzeyda topilgan materiallar, asosan, Mesopotamiya, Eron va Markaziy Osiyo hududlaridan olib kelingan.

Savdo va iqtisodiyot: Markaziy Osiyo xalqlari o'zining savdo yo'llari, xususan, Ipak yo'li orqali butun dunyo bilan aloqada bo'lgan. British Museumda saqlanayotgan savdo va iqtisodiyotga oid materiallar, jumladan, amforalar, keramika buyumlari, savdo bilan bog'liq hujjatlar va tikuvchilik asarlari orqali bu savdo yo'llarining ahamiyatini o'rganish mumkin.

Ipak yo'li va savdo aloqalari: Muzeyda Ipak yo'li orqali amalga oshirilgan savdo aloqalarini aks ettiruvchi artefaktlar mavjud. Bu materiallar Markaziy Osiyo, Hindiston, Xitoy, Eron va Rim imperiyasi o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni ko'rsatadi.

Etnografik materiallar: British Museumda Markaziy Osiyo xalqlarining turmush tarzi, madaniyati va ijtimoiy hayoti haqida ma'lumotlar beruvchi etnografik materiallar saqlanadi. Bu materiallar, jumladan, kiyim-kechaklar, kundalik turmushga oid buyumlar, mozaiklar va zarflarni o'z ichiga oladi.

Britaniya muzeyining ahamiyati va roli Britaniya muzeyi Markaziy Osiyo tarixini o'rganishda juda muhim manba bo'lib, bu yerda saqlanayotgan asarlar nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki Markaziy Osiyo xalqlarining san'ati, diniy qadriyatlari, savdo aloqalari va madaniyatini yoritishda katta ahamiyatga ega. Muzeyda saqlanayotgan materiallar, Markaziy Osiyo madaniy merosining dunyo miqyosidagi ahamiyatini ta'kidlaydi va ilmiy tadqiqotlar uchun muhim resursdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. The British Museum - Central Asia Collection
2. Sayt: www.britishmuseum.org
3. Ma'lumot: Britaniya muzeyining Markaziy Osiyo kolleksiyasi haqida rasmiy sahifa. Bu yerda muzeydagi Markaziy Osiyo madaniyati va arxeologiyasiga oid artefaktlar haqida ma'lumotlar mavjud.
4. The Louvre Museum - Near Eastern Antiquities
5. Sayt: www.louvre.fr
6. Ma'lumot: Luvr muzeyining Sharqiy Yaqin va Markaziy Osiyo bo'limiga oid rasmiy sahifa. Luvrda saqlanadigan qadimiy sharq va Markaziy Osiyo madaniyatlariga oid asarlar haqida ma'lumotlar.
7. The Metropolitan Museum of Art - Arts of the Islamic World
8. Sayt: www.metmuseum.org
9. Ma'lumot: Metropolitan muzeyining Islom san'ati va Markaziy Osiyo bo'limi. Bu yerda Ipak yo'li, Budizm va Zardushtiylik kabi Markaziy Osiyo xalqlarining san'ati va madaniyatiga oid asarlar mavjud.
10. The Metropolitan Museum of Art (Department of Asian Art)
11. Sayt: www.metmuseum.org
12. Ma'lumot: Metropolitan muzeyining Osiyo san'ati bo'limi. Bu sahifa Asiya va Markaziy Osiyo san'ati, arxeologiyasi va madaniyatiga oid ko'plab manbalarni o'z ichiga oladi.
13. Sims-Williams, Nicholas (2004). Central Asia in the Early Middle Ages: A History of the Region from the Seventh to the Twelfth Century – Kitob, Markaziy Osiyo tarixiga oid maqolalar va tahlillar.
14. Ma'lumot: Kitobda Markaziy Osiyo xalqlarining tarixiy rivojlanishiga oid keng tahlillar berilgan.
15. Vishnevskaya, Irina P. (1997). The Art of Central Asia: The Treasure of the Silk Road – Kitob, Markaziy Osiyo san'ati va Ipak yo'li bilan bog'liq artefaktlar haqida.
16. Kohl, P. L. (2007). The Anthropology of the Ancient World: Central Asia and the Steppe – Kitob, Markaziy Osiyo va unga yaqin hududlardagi qadimiy jamiyatlarni tahlil qiladi.